

QEYRİ-NEFT SEKTORU ÜZRƏ İXRACIN ARTIRILMASINDA HEYVANDARLIQ MƏHSULLARININ ROLU

S.İ.VƏLİYEVA

sabina_valiyeva@mail.ru

Azərbaycan Respublikasının aqrar ixracında bitkiçilik məhsulları aparıcı mövqeyə sahib olsa da, son illər heyvandarlıq məhsullarının ixracında da artım müşahidə edilməkdədir. Xüsusən də son dövrdə bir sıra heyvandarlıq məhsulları (cins heyvanlar, at (ətlik məqsədilə), süd məhsulları, at konservləri və s.) ixrac edilən malların siyahısında yer almağa başlamışdır. Bu məqalədə də Azərbaycanın qeyri-neft ixracının artmasında heyvandarlıq məhsullarının oynayacağı rol öyrənilir və bu məhsulların ixracının mövcud vəziyyətinin qiymətləndirilməsi aparılır. Müəllif tərəfindən heyvandarlıq məhsullarının ixracının artırılması ilə bağlı təkliflər verilir.

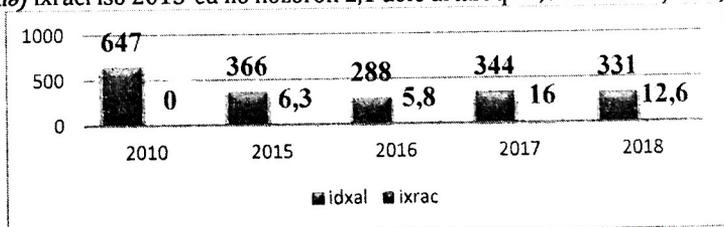
Açar sözlər: *heyvandarlıq, süd məhsulları, cins heyvanlar, at konservləri, ixrac.*

“Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi”nə əsasən Azərbaycanda ixracında əhəmiyyətli olmayan və son dövrlər ixracına başlanılan həm bitkiçilik, həm də heyvandarlıq məhsullarının ixracı təşviq edilir (1). Məhz ixracın artması yönündə həyata keçirilən kompleks tədbirlərin nəticəsində 2018-ci ildə diri heyvanlar və heyvan mənşəli məhsulların ixracı 12,1 milyon və 2019-cu ildə 23,2 milyon ABŞ dolları təşkil etmişdir. 2018-ci ilə müqayisədə 2019-cu ildə diri heyvanlar və heyvan mənşəli məhsulların ixracı 92 faiz artmışdır. Lakin bu artıma baxmayaraq 2019-cu ildə diri heyvanlar və heyvan mənşəli məhsulların ixracı qeyri-neft sektoru üzrə ixracın cəmi 1,2 faizini təşkil etmişdir (7). Bu məqalədə də qeyri-neft sektoru üzrə ixracın artırılmasında heyvandarlıq məhsullarının rolu araşdırılır, ixracında əhəmiyyətli olmayan və son dövrlər ixracına başlanılan heyvandarlıq məhsullarının (cins heyvanlar, at (ətlik məqsədilə), süd məhsulları, at konservləri və s.) təhlili aparılır. Sözügedən heyvandarlıq məhsullarının ixracının mövcud vəziyyəti öyrənilir və bu istiqamətdə imkanlar qiymətləndirilir. Həmçinin bu heyvandarlıq məhsulları üçün ixrac bazarlarının tapılması ilə bağlı təkliflər də verilir.

1. Süd məhsulları ixracının mövcud vəziyyəti

Azərbaycan Respublikasında son illər süd və süd məhsulları istehsalında artım dinamikası müşahidə olunmuşdur (5). 2018-ci ildə ölkə üzrə süd istehsalı 2010-cu ilə nisbətə 35,1% artaraq 2,08 milyon ton olmuşdur (2; 6). 2019-cu ildə isə süd istehsalı 2018-ci ilə nisbətən 2,4 faiz artaraq 2,13 milyon tona çatmışdır.

2018-ci ildə süd və süd məhsullarının (*süd məhsulları süd ekvivalentinə çevrilməklə*) ixracı isə 2013-cü ilə nəzərən 2,1 dəfə artaraq 12,6 min tona çatmışdır (3).

Şəkil. Azərbaycanda süd və süd məhsulları üzrə idخال və ixracın dinamikası, min ton (3; 6)

Qeyd edək ki, son on il ərzində Azərbaycanın süd və süd məhsulları idxalında (süd məhsulları süd ekvivalentinə çevrilməklə) ümumən azalma müşahidə edilir. Belə ki, 2018-ci ildə idxal 2010-cu ilə nisbətən 49 faiz azalaraq 331 min ton olmuşdur. Azərbaycanda süd və süd məhsulları ilə özünütəminatmə səviyyəsi son 10 il ərzində artan dinamika malikdir. 2018-ci ildə süd və süd məhsulları üzrə bu göstərci 86,7 faizə çatmışdır (4).

2.Ət konservlərinin ixracının təhlili

Azərbaycanda stabil artım dinamikasına malik olan ət istehsalının (diri çəkiddə) həcmi 2019-cu ildə 573 min tona çatmışdır (6). Bununla belə, Azərbaycana həm diri heyvanlar, həm də kəsilmiş formada ət idxalı da əhəmiyyətli həcmdədir. 2018-ci ildə ət və ət məhsulları (ət məhsulları ət ekvivalentində) idxalının həcmi 68,9 min ton olmuşdur(3). Son illər Azərbaycandan İrana və bəzi ərəb ölkələrinə quzu və qoyun ətinin ixracının reallaşdırıldığı da müşahidə olunur. Belə ki, 2018-ci ildə 771 min ABŞ dolları dəyərində quzu və 298 min ABŞ dolları dəyərində isə qoyun əti ixrac edilmişdir. Lakin 2019-cu ildə quzu ətinin ixracı 93 min ABŞ dollarına qədər azalmışdır və qoyun əti ixrac edilməmişdir (3; 7). Bununla yanaşı, 2018-ci ildə Azərbaycandan 85 ton, 2019-cu ildə isə 63 ton iribuynuzlu heyvan ətindən hazır və ya konservləşdirilmiş məhsullar ixrac edilmişdir (7). Bu məhsulun ixracından 2018-ci ildə 240 min, 2019-cu ildə 174 min ABŞ dolları gəlir əldə olunmuşdur.

Qeyd edək ki, Azərbaycan ət konservləri üzrə əsasən idxalçı ölkədir. 2018-ci ildə ölkəyə idxal olunan ət konservinin 81 faizdən çoxu Rusiyanın, 7 faizi isə Türkiyənin payına düşür.

3.Cins heyvan ixracının qiymətləndirilməsi

Azərbaycandan 2016-cı ildə 128 baş, 2017-ci ildə isə 96 baş cins heyvanın Türkmənistana ixracı həyata keçirilmişdir. Bu ixrac nəticəsində 2016-cı ildə ölkəmizə 300,8 min, 2017-ci ildə isə 225,6 min ABŞ dolları dəyərində valyuta daxil olmuşdur.

Cədvəl 1

2016-2018-ci illərdə Azərbaycanda cins heyvan üzrə ticarət dinamikası

Ölkələr	İdxal		İxrac	
	Miqdar, baş	Dəyər, min ABŞ dolları	Miqdar, baş	Dəyər, min ABŞ dolları
2016-cı il üzrə				
Türkmənistan	-	-	128	300,8
Almaniya	1494	4405,73	-	-
Avstraliya	122	381,94	-	-
Avstriya	3035	9384,75	-	-
Macarıstan	148	265,2	-	-
Cəmi	4799	14437,6	128	300,8
2017-ci il üzrə				
Türkmənistan	-	-	96	225,6
Almaniya	2282	6725,63	-	-
Avstriya	1697	4867,57	-	-
Cəmi	3979	11593	96	225,6
2018-ci il üzrə				
Almaniya	3146	8073,13	-	-
Avstriya	1590	4901,14	-	-
Cəmi	4736	12974		

Mənbə: (3; 6)

Trademap-in məlumatlarının təhlili göstərir ki, Azərbaycan cins heyvanlar üzrə idxalçı ölkədir (8). 2016-cı ildə ölkəmiz cins heyvan idxalına 14437,6 min, 2017-ci ildə 11593 min və 2018-ci ildə 12974 min ABŞ dolları vəsait sərf etmişdir (3).

4.At əti ixracının qiymətləndirilməsi

Azərbaycandan kəsim üçün atlar 2016-cı ildən etibarən Qazaxıstana ixrac edilir. 2018-ci ildə ölkədən 309 min ABŞ dolları həcmində kəsim məqsədilə diri at ixrac edilmişdir ki, bunun da 97,5 faizi Qazaxıstanın payına düşür. Bundan əlavə 2018-ci ildə Azərbaycandan Rusiyaya 20 ton (37,6 min ABŞ dolları) at əti ixrac olunmuşdur.

Cədvəl 2

Azərbaycandan kəsim üçün diri at ixracı

Ölkələr	2016		2017		2018	
	Miqdarı, baş	Məbləği min ABŞ dolları	Miqdarı, baş	Məbləği min ABŞ dolları	Miqdarı, baş	Məbləği min ABŞ dolları
Qazaxıstan	1120	157,3	7619	1129,5	2029	301,4
Qırğızıstan	35,0	5,6	-	-	-	-
Rusiya	-	-	-	-	2,0	1,9
Özbəkistan	-	-	-	-	40,0	5,9
Cəmi	1155	162,9	7619	1129,5	2,071	309,2

Mənbə: (3; 6)

Məlumat üçün qeyd edək ki, hazırda ölkədə 65,2 min baş at mövcuddur. Azərbaycanda at ətinin istehlak ənənəsi olmadığı üçün heyvanların sayında azalma müşahidə olunur. Belə ki, son 5 ildə atların sayı 13,5 faiz azalmışdır.

Cədvəl 2-nin məlumatının təhlili də göstərir ki, 2017-ci ildə kəsim üçün at ixracı artsa da, 2018-ci ildə azalma baş vermişdir (3; 6). Belə ki, 2018-ci ildə 300 min ABŞ dolları, 2019-cu ildə isə 86,5 min ABŞ dolları dəyərində diri at ixrac edilmişdir.

5. Heyvandarlıq məhsullarının ixracının artırılması imkanları

Araşdırmamız göstərir ki, qarşıdakı 5 ildə Azərbaycanın heyvandarlıq məhsulları ixracı imkanları bir o qədər böyük deyil. Burada təhlili aparılmayan digər heyvandarlıq məhsullarının – bal, yumurta, gön-dər və digərlərin də ixracı bir o qədər böyük rəqəmlərlə ifadə olunmur. Belə ki, təbii bal (040900 kodu üzrə) ixracı 2018-ci ildə 71 min, 2019-cu ildə isə 34 min ABŞ dolları təşkil etmişdir (6; 7). Bal idxalı isə 2018-ci ildə 409 min, 2019-cu ildə isə 490 min ABŞ dolları olmuşdur. Yumurta ixracı (040721 kodu üzrə) 2018-ci ildə 2,5 milyon, 2019-cu ildə isə 1,5 milyon ABŞ dolları təşkil etmişdir. Həmçinin gön-dəri ixracı da 2018-ci ildə 13,3 milyon, 2019-cu ildə isə 11,6 milyon ABŞ dolları təşkil etmişdir (6; 7). Azərbaycanda yun ixracı ilə bağlı potensial olsa da, bu potensialın reallaşdırılmasında problemlər var.

Heyvandarlıq məhsullarının ixracının artırılması imkanları ilə bağlı araşdırma apararkən bir məqamı da nəzərə almalıyıq ki, Azərbaycanda heyvandarlıq məhsulları ilə təminatda idxaldan asılılıq səviyyəsi qalır (Cədvəl 3).

Cədvəl 3

Heyvandarlıq məhsulları ilə təminatda idxaldan asılılıq səviyyəsi, faiz

Bütün növ mal-qara və quş əti	12,9	8,1	5,6	12,1	15,5	17,5
mal əti və ət məhsulları	5,5	13,2	8,8	6,6	13,8	15,0
qoyun (keçi) əti və ət məhsulları	0,3	2,1	0,7	1,3	2,4	2,1
donuz əti və ət məhsulları	80,3	83,4	82,2	93,0	94,4	94,5
quş əti və ət məhsulları	29,8	2,1	1,4	20,9	20,5	24,4
Süd və süd məhsulları	29,6	23,9	16,0	12,6	14,6	13,8
Yumurta	2,1	0,3	0,3	1,2	0,0	1,1
Balıq və balıq məhsulları	23,8	27,2	22,4	18,0	19,4	17,6

Mənbə: (4; 6)

Onun üçün də qarşıdakı illərdə resurslar ilk növbədə heyvandarlıq məhsulları ilə özünü təminat səviyyəsinin yüksəldilməsinə yönələcəkdir. Proqnozlara görə, 2030-cu ilə Azərbaycanda süd və süd məhsullarına tələbat 2700 tona çatacaqdır. Həmçinin 2030-cu ildə əhalinin ətə olan tələbatının 360 min tondan 480 min tona çatacağı proqnozlaşdırılır. Bu isə onu göstərir ki, qarşıdakı 5 ildə süd

məhsullarının ixracında ciddi artımın olması real deyil. Bu sözləri at məhsullarına da aid edə bilərik. Həmçinin Azərbaycandan cins malların ixracı da növbəti 5 ildə ciddi potensiala malik deyil. Amma 2025-ci ildən sonrakı müddətdə Azərbaycandan cins heyvanların ixracı üçün baza yarana bilər. Azərbaycandan kəsim üçün at ixracına gəldikdə isə bunun da ixracı ciddi iqtisadi əsasla malik deyil.

Araşdırmalar göstərir ki, son dövrdə cins heyvanlar, at (ətlik məqsədilə), süd məhsulları, at konservləri və s. ixracına başlanılsa da bu sahədə ciddi artıma nail olmaq Azərbaycan üçün çətindir. Doğrudur, Azərbaycanda heyvandarlıq məhsullarının ixracının artırılması imkanları mövcudur, lakin bu imkanları reallaşdırmaq üçün qarşıdakı 10 ildə heyvandarlığın inkişafı yönündə bir çox tədbirlər həyata keçirilməli və ilk növbədə heyvanların cins tərkibi yaxşılaşdırılmalıdır. BMT-nin Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatının (FAO) məlumatlarının da təhlili göstərir ki, Azərbaycanda bir inəkdən əldə edilən süd digər ölkələrlə müqayisədə çox aşağıdır (9). Onun üçün də heyvanların cins tərkibinin yaxşılaşdırılması Azərbaycanda süd məhsullarının istehsalının artmasına xidmət edəcəkdir.

Nəticə

Təhlillərimiz nəticəsində aydın olmuşdur ki, 2019-cu ildə diri heyvanlar və heyvan mənşəli məhsulların ixracı 2018-ci ilə müqayisədə 92 faiz artmasına baxmayaraq hələ də qeyri-neft sektoru üzrə ixracın cüzi hissəsini (1,2 faizini) təşkil etmişdir. Son illər ixracına başlanılan heyvandarlıq məhsulları - cins heyvanlar, quzu əti, at (ətlik məqsədilə), süd məhsulları, at konservləri və s. ixracı dayanıqlı qeyil. Azərbaycanda heyvandarlıq məhsullarının ixracının artırılması üçün isə ümumən heyvandarlığın inkişafı ilə bağlı dövlət proqramının qəbuluna və heyvanların cins tərkibi yaxşılaşdırılmasına ehtiyac var. Həmçinin heyvandarlıq məhsullarının ixracının artırılması yönündə tədbirlərin həyata keçirilməsinə paralel olaraq ixrac bazarlarının tapılması istiqamətində işlərə başlanılmalıdır. Araşdırmamızın nəticəsi olaraq qeyd edə bilərik ki, Azərbaycan heyvandarlıq məhsullarının ixracı "niş bazarlar" a yönəlməlidir. Çünki Azərbaycandan qarşıdakı 10 ildə böyük həcmdə heyvandarlıq məhsullarının ixracı proqnozlaşdırılır. Amma "niş bazarlar" üçün məhsul ixrac etmək mümkündür. Bu baxımdan Azərbaycan orqanik məhsul, halal məhsul istehsalı üzrə fokuslaşa bilər. "Niş bazarlar" da kiçik bir müştəri qrupunun istəklərini daha yaxşı qarşılıyaq məhsul ixrac etməklə daha çox gəlir əldə etmək mümkündür. Bu baxımdan Azərbaycandan təbii balın baha qiymətə Yaponiyaya ixracı təqdirəlayiqdir. Digər heyvandarlıq məhsullarının ixracında da bu faktorlar nəzərə alınmalıdır.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi. /Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir /- <http://www.president.az/articles/22110>
2. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. "Azərbaycanın kənd təsərrüfatı" Statistik məcmuə 2019. Bakı, 2019. 644 s.
3. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Azərbaycanın xarici ticarəti Statistik məcmuə /2020. Bakı, 2020. 220 s.

4. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Azərbaycanın ərzaq balansları. Statistik məcmuə/2019. Bakı, 2019, 94 s.
5. Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin İllik Hesabatı. Bakı, 2020, 20 s. <https://www.agro.gov.az/az/nazirlik/hesabatlar>
6. <https://www.stat.gov.az/> (10.04.2020)
7. <http://customs.gov.az/> (08.04.2020)
8. www.trademap.org (01.05.2020)
9. <http://www.fao.org/faostat/en/#data> (05.05.2020)

Валиева С.И.

РОЛЬ ЖИВОТНОВОДЧЕСКОЙ ПРОДУКЦИИ В РОСТЕ ЭКСПОРТА НЕНЕФТЯНОГО СЕКТОРА

Резюме

Несмотря на то, что растениеводство занимает ведущую позицию в аграрном экспорте Азербайджанской Республики, в последнее время также можно наблюдать рост экспорта животноводческой продукции. Особенно, в последнее время, ряд продукции животноводства (породистые животные, конина, молочная продукция, мясные консервы и другие...) начали занимать особое место в списке экспортируемой продукции. В этой статье исследуется роль продукции животноводства в повышении экспорта ненефтяного сектора Азербайджана и проводится оценка текущей ситуации, связанная с этой продукцией. Со стороны автора предлагаются предложения по повышению роста экспорта продукции животноводства.

Ключевые слова: животноводство, молочная продукция, породистые животные, мясные консервы, экспорт.

Valieva S.İ.

THE ROLE OF LIVESTOCK PRODUCTS IN INCREASING EXPORTS OF THE NON-OIL SECTOR

Summary

Although crop production has a leading position in the agricultural exports of the Republic of Azerbaijan, in recent years there has been observed an increasing trends in the export of livestock products. In particular, various of livestock products (breeding animals, horses (for meat purposes), dairy products, canned meat, etc.) have recently been included to the list of the exported goods. In this article is examined the potential role of the livestock products in increasing Azerbaijan's non-oil exports and assessed the current situation of the exports of these products. Offers related to increasing the export of livestock products is given by author.

Keywords: livestock, dairy products, breed animals, canned meat, export.